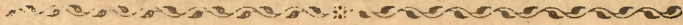

 BUTLLETÍ DEL
CENTRE EXCURSIONISTA
DE CATALUNYA

ANY VIII

NOVEMBRE

N.º 46

PLAN D'ESTUDIS
DE LES COMARQUES CATALANES

Penetrades les Juntes Directives que s'han anat succehint a la nostra Associació de la principal missió que tenim per reglament, que és coneixer y fer coneixer la nostra terra, ha sigut constant preocupació de totes l'adoptar els medis més pràctichs pera conseguirho; y més d'una vegada s'ha indicat la conveniència d'encarrilar d'un modo o altre en determinat sentit els treballs en que venim demostrant la nostra activitat, treballs que's troben per ara dispersos en el feix, ja considerable, de les nostres publicacions.

Enhorabona que l'iniciativa individual porti's esforços particulars a l'exploració de regions separades y estudiï baix totes formes punts diferents del territori; perquè això, que té'l privilegi de donar agradable varietat a l'obra de tots, produeix el benefici de cridar l'atenció sobre assumptes que no podrien pas anticipadament assenyalar-se.

Més l'eficacia de tots aquests estudis aislats pera'l fi concret que perseguim és més tardana de lo que fóra si, concentrades en determinades circumscripcions territorials totes les energies de que són efecte, s'hagués anat fent conèixer d'una manera acabada, y una darrera d'altra, les comarques que formen la Catalunya.

Aquest és precisament el propòsit que la Junta Directiva

ha adoptat ara, ensenyada per l'experiencia y desitjosa d'avançar ab més regularitat y mètode en la via que venim recorrent.

El CENTRE seguirà, com fins ara, practicant les excursions *particulars* que per indicació dels socis se proposin en les sessions ordinaries; més les excursions *oficials* se subjectaràn a l'idea d'obtenir cada any l'estudi complet de dugues comarques catalanes; y com aquestes excursions no serien suficientes (atès el poch número de dies que a tal feina poden dedicarse), se proposa atraure y fer venir a casa nostra'ls datos, els estudis y els treballs d'aquells que'n tinguin sobre de dites comarques, en el terreno de les ciències, de les lletres, de les arts o de l'industria, exhibint, además, en públiques exposicions, allò que per son caràcter se presti a esser exposat, y fent acopi de tot lo demás que per son caràcter literari sols pot ferse coneixer per medi de la publicació.

Ab aquest objecte, cada mitja anyada se dedicarà a una regió; y desde ara s'invita a les persones estudioses y a tots quants tinguin estimació al país a enviar al CENTRE, ja en concepte de donatiu, ja pera esser retornat, tot quant pugui contribuir al coneixement d'aitals comarques, sigui de la mena que sigui, sigui qui sigui l'autor, bé inèdit o bé publicat, imprès o manuscrit, y sigui quina sigui la seva fetxa.

Els documents que's puguin presentar se consideren agrupats en dugues seccions.

Secció gràfica. — Aquesta compendrà fotografies, dibuixos, gravats, mapes, plans, etc., tot lo que sigui susceptible d'esser exposat o presentat al públich.

Ab els documents d'aquesta secció se'n faran dugues exposicions, que s'obriràn una al mes de Juny y l'altra al mes de Desembre.

Secció literaria. — Aquesta compendrà tota classe de documents y memories sobre historia, geografia, arqueologia, ciències naturals, literatura, *folk-lore*, arts y industries, etc., etc.

D'aquests treballs, els que siguin d'importancia o tin-

guin més interès seràn llegits públicament en alguna vetllada.

Premis.—El CENTRE recompensarà als que consideri dignes de distinció, segons el merit, número o importància de lo que presentin.

Publicació.—Tot lo que la Junta cregui digne d'esser publicat, tant de la secció literaria com de la secció gràfica, s'ordenarà y reunirà, formant una memoria en la qual se trobaràn aixís tots quants datos y coneixements s'hagin pogut adquirir sobre de cada comarca.

Molts y molt importants resultats pot donar aquesta organització dels treballs; y no seràn tal volta dels menos valiosos l'aclaració de punts històrichs, la delimitació precisa de les antigues comarques y la contribució que aportarem a la formació d'un mapa de Catalunya en escala major que la dels publicats fins ara, a qual objecte s'organitzaràn també excursions de caràcter purament topogràfic.

La Junta espera que les moltes persones ilustrades del nostre país facilitaràn, en ajuda del nostre pensament, tota mena de datos y notícies, per senzilles y insignificants que semblin, y confia que serà profitós al noble fi que perseguim aquesta invitació, pera honra de tots quants hi hagin pres part.

PROGRAMA PERA L'ANY 1899

Les dugues comarques que seràn objecte d'estudi l'any 99 són: pera la primera mitja anyada, la que s'anomena *La Marina* o *La Maresma*; comarca important per les poblacions que conté, com Mataró, Calella, Masnou, Arenys, etc., etc.; per les troballes antigues que s'hi han fet, com són les de Cabrera de Mataró y de Caldetes; per sos antichs castells, com el de Palafolls, el de Burriach y el de Vilassar de Dalt; aont hi ha un monastir com la Cartoixa de Montalegre, y santuaris renomenats com el de la Cisa de Premià y el de

la Misericordia de Canet; comarca que tingué importància per les construccions navals, y que encara en té per la pesca y per son comerç marítim; y aon, finalment, el *folklore* hi pot fer abundant cullita en les tradicions, rondalles y cançons, inspirades moltes d'elles en les pirateries berberisques.

El plaço d'admissió de tot quant s'envii relatiu an aquesta comarca finirà'l 31 de Maig.

L'Exposició s'obrirà a la primera desena de Juny y se tancarà a fi de mes.

La comarca que s'estudiarà en la segona mitja anyada serà la de *Berga o Lo Bergadà*, que abraça les valls tributaries de l'Alt Llobregat y confronta per mitj-jorn ab lo *Pla de Bages*. Regió molt digne de coneixes, ont, a més de Berga, hi ha poblacions tant interessants com Bagà y la Pobla de Lillet; que compta ab iglesies notables com Santa Maria de la Pobla, el Grasolet y Pedret, y santuaris com el de Queralt; rica per sa industria fabril y per ses mines de carbó; y que convida a l'excursionista ab ses aspres y pintoresques serralades, com són el Cadí, ab el pich de Pedra-Forca, els Rasos de Peguera y les montanyes de La Nou; y que presenta congostos imponents com el del Llobregat, y capdals d'aigua tant abundosos com les fonts d'aquest riu y del Bastareny.

El plaço d'admissió pera tot lo referent an aquesta comarca finirà'l 30 de Novembre.

L'Exposició s'obrirà a la primera desena de Desembre y se tancarà a fi de mes.

Els premis s'adjudicaràn en la sessió inaugural de l'any 1900 y consistiràn en un o més exemplars de l'obra que publicarà'l CENTRE relativa a la comarca estudiada, y al mateix temps en diplomes, medalles, objectes d'art o premis pecuniaris, del modò millor que permetin els recursos de la Societat.

Se recomana als que vulguin concorrer a la realisació d'aquest programa, que al presentar lo que entreguin a la Secretaria del CENTRE expressin clarament si se'n reserven

la propietat, a fi de ferho constar en el resguart que s'els donarà.

Barcelona, 26 de Novembre de 1898.

EL PRESIDENT,
Lluís Marià Vidal

EL SECRETARI,
Jaume Massó Torrents

UN DESCOBRIMENT ESPELEOLÒGICH

(Continuació)

Després visitàrem un altre avench, situat prop l'anterior, que, per esser inèdit y usant lo dret que té tot descobridor, batejo ab lo nom d'*avench d'en Mas*, donchs aquest volgué ser lo primer en baixarhi. Té dugues boques y més de 2 metres d'amplada, però als 5 metres ja's troba obstruït per la runa. El crech de formació idèntica a l'anterior.

Recullit tot lo material, marxàrem cap a l'*avench de can Sadurní*, qual profunditat m'era desconeguda per no haverlo sapigut trobar lo guia que vaig pendre a Begues durant la meva visita preliminar del Juny anterior. Aquest avench mereix realment lo nom de tal, y és lo més important que conech en aquella regió, després del de *la Ferla*. Està situat en la vessant E. del *Fondo d'en Just* y a uns 450 metres sobre'l nivell del mar. Té dugues boques, separades per una llenca de roca d'un metre d'amplada que forma pont. Lo conjunt té uns 9 metres de diàmetre; però ab tot y això està molt amagat en un recó de montanya, lo qual, unit a les alzines y mates que hi creixen a son entorn, fa que siga molt perillós pels que no sàpiguen la seva situació. Vaig sondejarlo, trobant als 25 metres un ample replà que's distingeix molt bé desde dalt, y del qual sortia una mica d'aigua que s'escorria cap al segon avench, de menos amplada que l'anterior, però d'una pro-

fonditat de 50 metres, que, afegits als 25 del primer, sumaven la respectable fondaria de 75 metres. No cal dir si'l cor s'ens en hi anava; però, malgrat l'entusiasme d'en Mas, no fou possible baixarhi perquè no teniem més que uns 60 metres de corda. Davant d'aquest contratemps, prometérem tornarhi.

Ens en entornàrem atravesant lo *Pla de Sots d'òssos*, situat a 520 metres sobre'l nivell del mar, y deixant a mà esquerra'l *Pla de les Bassioles* y *Pla de bassa Rosés*, noms tots ells que concorden ab la disposició del terreny, donchs són innumbrables los sots, *dolines* o enfonzaments que's troben per tot arreu en forma d'embut. N'hi han que tenen més de 10 metres de diàmetre, són de pendent suauement inclinada vers lo centre, que està ple de grosses pedres, impeding lo pas a l'explorador, però no a l'aigua, que en temps de pluja s'hi engola sense omplirlos may. Lo *Pla d'Ardenya's* troba vora los anteriors, però uns 50 metres més fondo, y ja havem dit que també tot ell estava ple de semblants enfonzaments, *dolines*, embuts o avenchs, com mellor vos sembli. Cito tots aquests detalls perquè tots ells m'han servit pera determinar la *Teoria de la Font d'Armena*, segons les regles generals d'hidrologia soterrania.

Lo dilluns d'aquesta setmana, dia 27 de Desembre de 1897, anarem ab els germans Francisco, Antoni y Mariano Maspons y Anglasell a Vallirana, ab el fi de fer una exploració espeleològica, y visitàrem la font d'Armena, quedant admirats del caudalós doll d'aigua que sortia de la mina, la qual nos impedí entrarhi y examinar l'esquerda per on brollava. Traguerem una fotografia de la boca y marxàrem cap a les coves d'Ordal y del Lladoner, que no tenen res de particular ni pera la ciencia ni pera la fantasia. Ab tot, n'aixecàrem lo plano y en traguerem algunes fotografies. Al sentdemà, dia 28, arribà nostre digníssim president, D. Lluís M. Vidal, pera acompanyarnos a l'*avench de can Sadurní* y dirigir los treballs d'exploració. Junt ab ell arribaren també dos feixos de cordes que l'ordinari s'havia descuidat d'enviarnos. Nosaltres ja ho

teniem tot preparat; de manera que al cap d'una hora ja estavem de marxa junt ab quatre homes y dos animals pera dur les cordes y demés utensilis. Visitàrem de pas la font d'Armena pera que'l Sr. Vidal se fes càrrech de la seva importancia y de les obres verificades, marxant després directament cap a can Sadurní, terme de Begues, on dinàrem.

A la una ja'ns trobavem tots a la boca de l'avench fent los preparatius necessaris sota la direcció del Sr. Vidal. Aquests duraren llarga estona, que jo vaig aprofitar pera trasmudarme la roba y en Antoni Maspons pera treure algunes fotografies del conjunt. Per fi tot estigué llest.

Al dir *avall!* vuyt braços se posaren en moviment, la corriola grinyolà, la corda començà a allargarse y jo a enfonzarme pausadament dins la negror de l'abim, baixant cap a lo desconegut.

Y baixava, baixava, tant pausadament que, si hagués aclucat los ulls, m'hauria semblat que no'm movia del lloch: s'hi anava allò que's diu recreat.

Y la corda s'anava allargant, allargant com un fil d'aranya, y la boca de l'avench se feya petita de mica en mica, y'ls caps dels germans Maspons y Anglasesell ja semblaven uns caparronets de nina, rossos y tot, donchs un raig de sol, que desde la foscor on jo'm trobava semblava d'or, los amorosia carinyosament. Y de tant en tant la veu del nostre president, D. Lluís M. Vidal, ressonava potenta per aquelles concavitats ab un to entre encoratjador y temerós que fins me feya venir esgarrifances.

Dèu metres... quinze metres... vint metres... vinticinch metres..., l'estrident crit de la meva *sirena* ressonà com a veu de l'altre món, y la corda's parà instantaniament, y mon propri pes féu gronxolarme d'una manera tant dolça, tant pausada, que no semblava sinó que'm trobés en un breçol mogut per la mare més carinyosa, y tenia 50 metres de *negror* al meu dessota.

En aquell punt l'avench s'estrenyia y's presentava negre com una gola de llop. Per lo tant, calia encendre llum y baixar ab totes les precaucions. Imprimint a mon cos

un moviment de balanceig, com si'm trobés en un trapeci, vaig conseguir arraparme en un relleix de la roca, y desde allí, més descançat, vaig esperar que'm baixessin la motxila y la llanterna.

És impossible descriure'l grandióspectacle que's gosava desde aquell relleix on m'havia aturat y que no tenia més que un pam d'amplada: si mirava al meu dessota, no veyia més que fosc impenetrable; si girava'ls ulls a mon entorn, se m'oferia la decoració més feréstega que puga imaginarse: roques entre negres y verdoses sortien per tots costats, amenaçant rodolar cap al fons a la més petita empenya; però si alçava'l cap l'espectacle era sublim: dos troços de cel, qual blavor ressaltava gracies al negre march format per les dugues boques de l'avench, retallats pels arbres del cim, on batia'l sol de ple a ple, formaven tot lo quadro, senzill en apariencia, però d'una hermosura y grandiositat impossible de descriure.

A poca estona baixà la motxila, y al seu darrera la llanterna. Y tornà a ressonar la *sirena* donant lo crit d'*alerta*, y jo vaig tornar a gronxolejar; un altre crit y la corda s'anà afluijant, afluijant, y jo vaig entrar en les tenebres de que semblava s'averkonyia l'esmortuida llum de la llanterna que duya a la mà dreta. Per espay de cinch minuts vaig anar baixant en mig d'un silenci de mort; unes vegades passava fregant unes estalactites que degotaven per tots costats, y altres me trobava completament aïslat en mig de la fosc. La decoració cambiava a cada instant: semblava talment que aquelles ombres fantàstiques me sortien al pas com pera impedir-me que seguís avant, y algunes papellonetes, deixondintse, sortien del seu amagatall y volaven entorn del meu fanal, y baixaven també cap al fons pera ferme companyia, pobretes!

Als 60 metres aproximadament les parets de l'avench desaparegueren com per encant, lo qual m'indicà que'm trobava al centre d'una grandiosa caverna. Lo llum cremava molt bé; per lo tant, no hi havia perill: sols havia d'anar ab compte de que no me l'apagués la verdadera pluja que queya de les estalactites superiors; y seguia baixant, bai-

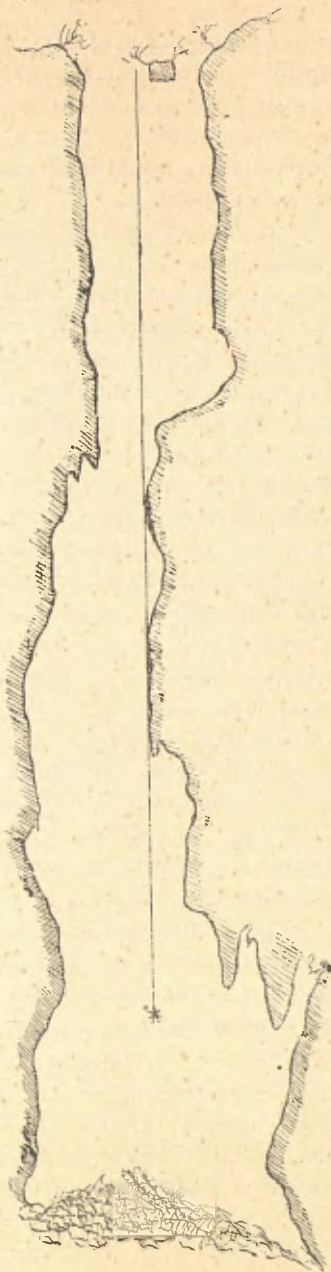

xant sense parar. A mi'm semblava que ja havia baixat los 75 metres indicats per la sonda, però'ls homes de dalt no's cançaven de donar corda y jo de baixar en mig de la foscor, y'l fons encara no's veyà.

Per fi vaig arribarhi, y un esgarrifós crit de *sirena* féu parar la corda.

Ja hi era! Ja hi havia arribat an aquell fons desconegut y fins aleshores verge de petjada humana! Ja havia tocat lo fi d'aquell avench insondable, segons la gent del país, y ple de misteris y perills. Sense darmen compte s'escapà de mos llavis un crit de *Visca Catalunya!*

Ab pochs minuts vaig estar deslligat, y a la potent llum del *magnesium* poguí observar lo lloch on me trobava. Era aquest, com sempre succeeix en semblants casos, un cono gegantí format per les pedres y ossamentes caigudes o tirades desde dalt y limitat per les parets d'una caverna que tenia 15 metres de diàmetre per son costat més ample y uns 8 o 9 pel més estret. La decoració era fantàstica y dig-

na de la ploma d'un Doré: llargues penques d'estalactites penjaven per tots costats, revestint les parets y arruixantme ab sos nombrosos degotalls. Vaig furonejar tots los recons pera veure si trobava alguna galeria que'm permetés descobrir alguna nova meravella soterrania; però fou inútil: tot estava obstruït.

Així vaig comunicarho als companys que enguniosos esperaven ma contesta desde la boca de l'avench. No cal dir si aquest contratemp nos entristí; però, què hi farem? Són inconvenients de l'ofici, donchs poques ciències donen, com l'espeleologia, resultats més impensats. Allí ont un creu fer un descobriment interessant, se queda ab un pam de nas, y altres vegades un forat insignificant, un detall microscòpich, pot donar lloch a resultats meravellosos. Per això cal veureho y examinarho tot.

M. Martel diu que en avenchs de més de 70 metres ja no és fàcil mantenir la comunicació ab la simple veu; però en l'avench de *can Sadurní* parlava perfectament ab los de dalt, sens dubte a causa de l'especial configuració d'aquell; de manera que fins me sentiren quan a mitja veu vaig entonar *Los Segadors*, lo qual fou causa de que algun dels treballadors digués: —*Malo, malo, ja canta;*— creyent que era pera ferme passar la por, quan no era altra cosa que un cant d'alegria, un himne d'amor a la patria quals reivindicacions simbolisa aquella cançó; aquelles notes me sortien realment del cor y eren imponents en aquell lloch, on may havia ressonat la veu humana, y ab l'acompanyament dels degotalls.

Vegent que no hi havia cap galeria pera seguir, vaig entretenirme buscant si per terra hi havia quelcom d'important. A cada pas trobava òssos y més òssos, y caps y més caps de goç y de bè, dels quals vaig recullirne un de molt nèt y ben conservat pera enviarlo a un company del CENTRE, donchs aquell dia eren los *Ignoscents*. Arrupit en un relleix de roca, vaig trobar... què dirien?... un garipau viu, ab la particularitat de que la falta de llum li havia fet mudar lo color de la pell, donchs era entre blanch y groch. De què vivia allí? Sens dubte dels animals que de

tant en tant hi queyen. Me va fer llàstima, la pobra bestiolleta; y, pensant que potser anyorava la llum y l'escalf del sol, com ja'm començava a passar a mi, me vingueren ganes d'endurmelen, però'm va fer fàstich.

Un cop de *sirena* posà a la gent de dalt en guardia: jo vaig asseurem sobre'l bastó cama ací cama enllà, lligantme bé pel cos a fi d'evitar una caiguda, apagant la llanterna pera tenir les mans lliures y ajudar als homes de dalt tot arrapantme al llivant que havien posat per passamà.

Ressonaren tres cops de *sirena* y la corda's posà en moviment. Los meus peus abandonaren aquell munt de runa, y vaig començar a pujar a la feble llum que arribava de dalt. Als primers minuts tot anà bé. Lo Sr. Vidal me cridava continuament que tingués lo llivant ben apartat a fi de que la meva corda no s'hi cargolés. Ell prou ho deya; però al poch rato no vaig poder evitarho y començo a donar una volta, y després dugues, y després tres, y'l Sr. Vidal vinga cridar: — Cuidado, Font, no's cargoli! — Y'ls homes de dalt començaven a no poder pujarme, y a cada estirada que ells donaven la corda s'estirava y arronsava com si fos de goma; y tot això quasi a les fosques... y aquell seguit — Cuidado, Font, cuidado, — que semblava una veu de l'altre món. Què podia ferhi jo? Les forces començaven a mancarme, pero no'm faltà la serenitat ni un sol segon. Pobre de mi si hagués sigut així! Pego cop de *sirena* pera descançar un moment, tant jo com los homes que'm tiraven amunt, y després procuro desentortolligar les cordes, però inútilment: no tenia cap punt d'apoyo y les cordes semblava que estessin aferrades l'una a l'altra. Aixeco'l cap y 5 o 6 metres més amunt veig una estalactita on podria desentortolligarme; toco la *sirena* y altra vegada'ls mateixos treballs, los mateixos crits, les mateixes penes y la mateixa serenitat. Per fi vaig arribarhi: m'arrapo a la roca y ab poch segons vaig fer no sé quantes voltes en sentit contrari a les que de primer havia fet. Això és molt senzill de dir ara, però ferho en les condicions en que jo'm trobava no ho era tant, a la veritat.

Nou toch de *sirena* y'ls treballadors conegueren que

se'ls havia tret una tercera part del pes, y jo també ho vaig conèixer, donchs pujava depressa, depressa, com si tingués ales, y pera descansar una mica vaig allò que's diu deixarmhi anar, fins al punt de que la gorra que duya (que per cert no era meua) me fugí del cap, desapareixent en la negror de l'abim.

Unes quantes braçades més y arribava a dalt, suat, vermell, completament abatut, lo vestit esquinsat y moll, los guants de pell tots foradats pel fregadiç de la corda.

Y tornant a les obres d'exploració fetes en la Font, veus-aquí com les explica un testimoni de vista, mon amich Joseph Mas, qui no's movia may d'allí, donant ordres als treballadors y apuntant los datos obtinguts:

FONT D'ARMENA

«Un dels afluent del riu Llobregat és la riera de Vallirana y Cervelló, riera que, si bé petita, és molt aprofitada, puix no n'hi ha cap més en nostres comarques que ho siga tant, donat son petit caudal. Son origen són les vessants dels boscos del Lladoner, un dia famosos en nostra encontrada y avuy ja començats a tallar pera donar pas al conreu d'ara: les vinyes americanes. Va saltant l'aigua arreplegada o retinguda en les despulles del bosch en reguerots, degotalls y fontetes que s'aixuguen de dia en dia com protestant del mercantilisme inevitable de la nostra època, que converteix les nostres montanyes, abans boscoses y quietes y sols alegrades per les esquelles dels remats, en punts on s'hi veuen les arrengrerades vinyes, mortes moltes, però en plena replantació ara y sentintse en lloch del remoreig del vent la detonació de la dinamita, que ha vingut a ser missatgera de nostre sigle y nostres costums, profitoses, sí, però que cobreixen de dol y d'engunies tot lo que donen de mal entès benestar.

»Va saltant l'aigua de la riera, modesta y pobrissona, fonentse aquí, sortint allà, fins a arribar a can Rovira, casa de pagès pròxima al poble de Vallirana, aon troba un

reforç inesperat en nostres comarques, en que les fonts abundoses no existeixen y sí sols les fontetes, moltes d'elles sols bones pera ferhi brenades; allí, donchs, se junta ab ella la font d'Armena.

»Aquesta font, en son caudal, sols té germanes en los Pireneus o altres montanyes semblants blanquejades per les neus, y si és possible en nostre país és sols degut a l'especial configuració geològica de les comarques properes del Pla d'Ardenya y Begues, ab sos tant nombrosos avenchs, que'l bon amich Norbert Font y Sagué ha detallat molts d'ells per dintre y per fóra. Això no obstant, som molts que dubtem que tot l'origen de l'aigua de la font d'Armena siga dels encontorns, puix aquest any pasat, sobre tot tant sech y aixut, no ha sigut bastant en son calorós istiu pera mimvar l'aigua; abans al contrari, en los mesos d'istiu aquesta sortia més abundosa encara.

»Com l'amich Font, ab sa competencia, descriurà millor la part geològica de l'assumpte y les hipòtesis que poden aplicarshi, jo'm circumscriuré sols a apuntar alguns datos respecte a la font pera posarhi també ma pedreta en l'obra.

»L'origen o historia de la font no pot mentarse, puix ni la tradició de vellets a vellets ni'ls grochs pergamins y escriptures de nostres caixes ne parlen, podent sols dir que fa més de vuitcents anys que veyem son nom en algun d'ells.

»Feya molt temps que'l propietari del terreny y'ls que ab títols vellíssims y concessions del Real Patrimoni veniem servintnos de l'aigua, siga pera regar, siga pera fer moure'ls molins y fàbriques que en número de 13 hi ha desde'l kilòmetre 10 de la carretera de Molins de Rey a Tarragona fins al cap-d'avall de la riera, nos haviem fixat que en la boca vella de la font y per on sortia l'aigua abans aquesta guardava un nivell sempre igual, sols traspasat en dies de grans avingudes, y l'aigua s'havia buscat pas més avall, vora'l llit de la riera y passant per entre les lleves capbussades de pedra caliça que formen un àngul de 35° pròximament. Aquesta boca distava uns dèu metres de l'antiga, s'anava obstruint de dia en dia per les argiles coloidals, arrels d'arbres ab sa espessa cabellera y roquets,

y observavem la pena ab que sortia l'aigua, junt ab la particularitat de que'l nivell superior de l'aigua en la boca vella era uns 2 metres més alt que'l de la boca nova.

Això'ns mogué a emprendre les obres d'exploració que precisava fer, y, fent un conveni'ls usuaris y'l propietari del terreny, nos encarregàrem l'amich Manuel Gispert, enginyer y usuari, y l'infrascrit, de posar en pràctica les obres. Casualitat fou que'l notari Manuel Crehuet, portat de son entusiasme per l'idea, fes visitar la font per mon bon amich Font, tant aficionat a l'espeleologia, qui s'adonà del forat, massa petit pera donar pas a un home, que existia sobre la quasi enrunada boca vella, y en lo qual s'hi havien ficat anys enrera alguns bordegassos pera pescar, puix los barbs y anguiles han abundat sempre fòra la font y dintre d'ella, y aon s'hi havien tirat una munió de rochs pera sentir lo *xup* que fan al caure dins d'un pou d'aigua. Desitjós d'entrarhi l'amich Font, hi ferem tirar una barrinada en la boca del forat, que féu possible lo pas d'ell, y tots esperàrem anhelosos lo que'ns digué. A l'extrem del forat, de llargaria uns 2 metres, hi havia un pou fet per les corrosions y grans pressions de l'aigua en dies de fortes eixides en roca calixa molt més toba que la de l'exterior y d'on se veyia brollar del fons, pel mig dels rochs, l'aigua de la font.

»Seguidament procedírem a fer aforos de l'aigua que sortia sols de la font, y abans de començar les obres que s'havien convingut, a qual efecte s'aplanà, allisà y donà un curs mort y regular al rech que conduia l'aigua al primer aprofitament de la riera, qual presa és a uns 20 metres de la font. Al cap-d'avall del rech hi instalàrem un *verteder* o cayent d'aigua, fet ab fusta prima, de 50 centímetres d'ample y altura ilimitada, a fi de poder veure a cada moment l'augment o disminució de l'aigua. Observàrem alguns dies aquesta, y, veyent que no's movia en son volum, ne férem fer un dictamen per dos enginyers, y ab acta notarial, que donà 14 litres 245 milímetres d'aigua per segon.

»Tenint aquest punt de partida, lo primer que férem

fou obrir pas a l'aigua de la boca de dalt per medi d'un reguerot, que'ns donà desseguida una regadora d'aigua que féu pujar de 10 milímetres l'altura d'ella en lo verteder. Aquest reguerot lo tapavem y destapavem sovint pera saber si restava més o menos de l'aigua de la boca de baix, y sempre llegiem en lo verteder ± 10 o $- 10$, y això durant alguns dies.

»Fou precis després fer les obres del call de desguaç de la totalitat de la font, més fondes que'l nivell del rech del verteder, que quedà en sech, a qual efecte foradàrem la presa immediata y començàrem lo call dret a la font vella. Trobàrem primer una capa d'aluvió, y a poch lleves de la montanya, per entre les que passava l'aigua fent mil zigs-zags, buscant tots los forats y foradets, tapats uns per l'argila pura, altres per grossos munyochs de cabelleres de les moreres aprop plantades; y així, ab paciència, molta dinamita y bastants jornals, arribàrem fins a la boca vella sense havernos succehit res de particular.

»Ja al peu de la montanya, férem fer a la mina un àngul y entràrem dins ses entranyes desitjosos de trobarnos a cada moment ab una sorpresa. Fets los 2 metres de mina, trobàrem lo pou que havia vist lo Sr. Font, y d'ell ne traguerem unes 25 o 30 carretades de rochs tirats allí de sigles, tal volta pel forat dit, molts d'ells arrodonits per la revolució que en certs dies l'aigua hi degué fer. Al fons del pou, vestit per pabellons de roca que, més forta, havia resistit en formes capritxoses la corrosió de l'aigua, s'hi veyà una esquerda o pas per on sortia sempre l'aigua, remorosa, riallera y com si's burlés de la nostra tafaneria en anarla a buscar.

»Tots nosaltres crèyem trobar un llach més o menys gran després o darrera del dit pou, y al veure l'esquerda me faltà temps pera ficarmhi, passant com una sargantana per ella. A un metre y mig vegí un altre pouet de semblants condicions al ja obert, y altra vegada al fons d'ell una esquerda llarga, tortuosa, fonda d'uns 4 metres, de parets o costats molt rosegats, y per ella sortia l'aigua, sempre murmuradora y burlantse dels nostres afanys.

»Bé diu l'adagi que'l buscar aigües fa tornar ximple y pobre, y més quan les obres se fan en la roca viva: sempre s'espera, sempre demà, sempre l'il·lusió. Un dia traguérem un arrunall fet per una forta barrinada, y, rara coincidència, als pochs cops de picot pera remoure les pedres que aturaven l'aigua començà a sortir aquesta abundant y tant caudalosa que convertí allò en petita rierada. Allí havia plogut, però molt poch, y com no'ns explicavem la coincidència de remoure l'aturall y la vinguda de l'aigua, tots entusiasmats crèyem que haviem lograt un fort y inesperat caudal. Una il·lusió més: a l'endemà, de bon matí, l'aigua s'havia tornat poch més o menys com estava abans, y vam saber que en lo Pla d'Ardenya hi havia fet un devassall.

»Arribats al segon pou, vegérem l'esquerda que paria la roca, y que escurada arribava fins a la boca de la mina: quasi segur que an ella deviem que la font d'Armena sortís allí. Treballant ab molt fatich y paciència, y sempre ab dinamita, férem uns 6 metres més de mina, y allavors sentírem un vent fort que eixia de l'esquerda y, escoltant, un soroll d'aigua cayent. Altra volta les il·lusions, los comentaris y fins les hipèrboles y un desig viu d'arribar al lloch on sentiem lo soroll. Llargues canyes ab candeles enceses no deixaven pas veure res: unes vegades lo vent de dintre les apagava, y altres l'esclatxa tortuosa no les deixava passar.

»Al cap d'uns quants dies de treball arribàrem al soroll, que no era més que unà esclatxa uns 4 pams alta, per la que sortia ab força un xorro d'aigua pura y cristal·lina, que se sumava a la que conduïa l'esclatxa ja dita. Proseguírem los treballs seguint sempre l'esquerda, y als 2 metres més altra vegada nou soroll, noves hipòtesis, nous pensaments, més llachs, més rius y més fantasies. Les temperatures de l'aigua de l'esclatxa eren, en lo mes d'Octubre, 15° C.; la del forat alt, 17°5.

N. FONT Y SAGUÉ

(Acabarà)

EXCURSIÓ A BAGÀ, LA CERDANYA
LA SEU D'URGELL, ANDORRA
SANT JOAN DE L'HERM Y CASTELLBÒ

(Continuació)

A l'enfront, és a dir, a ponent, s'extén la Seu, que gradualment se va esvahint entre les boires que's desprenen del riu y l'incerta llum del cap-vespre. Al poch rato sols se destaquen de la confosa massa de cases els cloquers de la Seu y de Sant Domingo, les taques blanques del Seminari y del Palau del Bisbe, dominades pels turons del castell, de la Ciutadela y de la Torra Solsona. A les vuit entrem pels mal empedrats y estrets carrers d'aquesta antiquíssima ciutat. Les petjades dels matxos ressonen fortament, y a la dubtosa claror de les làmpares d'incandescencia veyem sortir de les portes mig ajustades algun cap curiós. Per fi, fem alto a can *Llebreta*.

La ciutat de la Seu està assegurada a prop de la confluència del Balira ab el Segre y és un punt estratègich important, perquè en dit lloch s'ajunten els camins que baixen de la Cerdanya, d'Andorra y de tota aquest nus de montanyes que formen l'Alt Pallars. Té sobre uns 3,000 habitants, quasi tots de l'art de la terra. Sos carrers són estrets y per lo general bruts. N'hi ha algun am porxos. L'edifici més important és la Catedral, que és un curiós exemplar d'arquitectura romànica, molt semblant an alguns del mig-dia de França. La fatxada, ennegrida pel temps, està dividida en tres cossos per dos contraforts, senyalant la divisió interior en tres naus: la del mig acaba en absis molt original; les dugues laterals acaben en lo creuer. La divisió del centre de la fatxada està dividida en tres cossos o pisos y tota ella remata ab unes muralles ab matacans (d'època moderna) que li donen l'aspecte de fortalesa. A l'esquerra de l'edifici s'aixeca la forta torra de les campanes, quals costats omplen uns paraments refondits, dividits en tres seccions per unes platabandes que's desprenen de les

arcuacions de la cornisa. Tot l'edifici té un aspecte de severa robustesa. En la nau de la dreta s'obra una porta que dóna eixida als claustres, que són obra del segle XII, fòra una de les ales, de molt mal gust, que ho és del XVII. Aquesta iglesia està construïda, en opinió d'alguns, en lo solar que ocupà la que fou consagrada en 819 pel bisbe Sisebut y de la que no'n queda rastre. L'actual fou consagrada pel bisbe Eriballo en l'any 1175.

Adossada en una ala dels claustres hi ha l'iglesia de Sant Miquel, que fou construïda per Sant Armengol en lo camp que'n deyen *de les Tombes*, fòra ciutat, y fou traslladada en lo lloch que ocupa actualment en 1364 (1).

DE LA SEU A ANDORRA

Sortint de la Seu per anar a Andorra, se segueix sempre lo curs del Balira, que corra bon troç en terres no gaire accidentades fins prop d'Anserall, desde on passa oprimit per entre dues parets colossals que sembla que baixin del cel; després, la vall, que està quasi tota ella plena de camps de tabac, se va aixamplant y no triguem gaire a arribar al poble de *Sant Julià de Loria*, dominat pel puig d'Olivesa. Es diumenge y tot lo llarch carrer y la plaça estàn animats per grupos d'andorrans. Pujem lo costarut carrer, sortint a una vall estreta dominada per altes montanyes. En un recolze del camí, al peu d'una montanya espedada de color de perla, veyem dugues o tres casetes de paret seca molt humils, al costat de les quals s'aixeca un campanar romànich, rodó y quasi diré elegant. Lo camí va bon troç encongít entre montanyes; després la vall s'aixampla y pren un aspecte tot alegroy; y per un camí obert en la roca viva pujem a Andorra la Vella. Visitem l'iglesia y la casa de les Valls. Los carrers formen fortes pujades y baixades. L'aspecte de la capital és trist. Està asseguda al peu de les singleres desolades de la montanya d'Anclar, sobre un pla de roques espedades que avança

(1) Villanueva, volum IX.

sobre la vall. Desde la casa de les Valls se domina una hermosa conca d'una mitja hora d'amplada, plena d'hortos y de prats y átravessada pel Balira. Al davant nostre, a l'altre costat, s'aixeca l'altiu puig de la *Maranya*, coronat per un bosch d'abets y per les crestes rocoses y grises de la sola d'*Angustrand*. Desde Andorra la Vella'ns encaminem al poblet de les Escaldes, atravesant el Balira, al que s'hi junta lo *Madriu*, que baixa dels *Estanys Corcats*. Lo *Madriu* se despenja dels alts cims y va saltant de roca en roca for-

Vall d'Andorra

mant hermoses cascades voltades d'espès fullam. En lo poble hi ha molts forasters, quasi tots catalans, que hi fan estada ab objecte de pendre'ls banys sulfurosos en l'establiment magre que hi ha sobre'l poble. Ab prou feines trobem lloch ont anar a dinar, puix les cases que'n serveixen estàn plenes de gom a gom. A la caiguda de la tarde retornem a la capital, aon fem nit. Recomanem als que hagin de viatjar per aquestes terres, aixís com pels pobles de l'alta montanya, que s'emportin bona provisió de polvos de flors de *piretrum* (*piretrum caucasicum composta*), que és un bon insecticida. A nosaltres nos donà molt bons resultats.

D'ANDORRA A SANT JOAN DE L'HERM

De bon matí baixem d'Andorra la Vella tot vorejant a la dreta les roques sobtades y els enderrocalls que tanquen la vall per aquest costat; passem pel poblet del campanar rodó, atravessem lo riu per un pontet que hi ha més enllà de la confluència del Balira ab lo riu d'Anclar, desde aon se pren lo camí que porta a *Os*; y devallem per l'aspra vall que condueix a *Sant Julià*. Ens aturem a l'hostal que hi ha a la plaça ab objecte de fer provisions y pendre informacions del camí que porta a *Civis* y a *Sant Joan de l'Herm*. El *Ventureta* (nostre guia) no'n sap res: hi va venut per aquest troç. Ell prou ne té de coneixences a les valls, sobre tot entre les noyes, que diu que són massa aturades; però lo d'aquest camí, què hi voleu fer? no'n sap ni un borrall.

Un minyó d'uns trenta anys, de cara xuclada y mirar franch, que està assegut fent beguda y ab aire desvagar, va en màniga de camisa y porta espartenyas y boyna, és aragonès y parla català, ens diu: «Si volen, jo he de fer lo mateix camí y els acompanyaré. Aquesta nit n'he eixit: mal serà que no'n sortim passanthi avuy de dia». Acceptem y ens posem en marxa, riu avall; trenquem a la dreta y pugem y fòra en direcció NO. La costa és molt sobtada y els cavalls hi rellisquen a cada pas y tot sovint deixen anar un fort esbufech. L'aragonès va al davant, lleuger com un isart, y munta aquells graons quasi saltant. A l'esquerra hi deixem la casa *del Puy de l'Olivesa*, y després de moltes giragonces arribem al *Coll de Jòu*, nom que encara's deu recordar dels romans, que'n devien dir de *Jove*, segons opinió de Pierre Vidal. A mida que'ns enlairem apareixen a la nostra vista serres y més serres dentallades y negroses clapejades de neu. Després anem flanquejant la pregona y despoblada vall de *Fontaneda* (per qual fons hi devalla tot fent salts la ribera del mateix nom, que s'uneix al Balira prop de Sant Julià) per un camí a manera de cornisa, oberta en terreny esquistós, aguantat

en molts indrets per troços de llicorella clavats com a tascons y que té alguna semblança ab lo camí de la Valliberna per anar a la Rivereta, sota'l *pich d'Aneto*. Mentres anem pujant condueixo cuidadosament la brida del cavall. De sobte sento un soroll com d'esllavissada, me tombo y veig an en Jaume Vivé a punt de caure a l'abim. El cavall que montava havia fixat una pota sobre un dels tascons del camí, se li esllavissa y queda ab la pota en fals, remant desesperadament, sense poder pendre apoyo. «Salteu» crido an en Vivé; però en aquest moment el cavall pren terra, dóna un vigorós cop de coll y ja som a salvo. Quin esglay! En Vivé quasi no se'n dona compte, y seguim pujant sempre. Veyem algunes feixes de blat, aguantades per parets seques y escalonades en les vessants de la vall, com *los maig* que's posen en los monuments. Per fi arribem a Fontaneda, poblet de vuit o dèu cases d'aspecte miserable, construït sobre'l single. Atravessem l'únich carrer. Totes les portes són tancades, no s'hi veu ànima viventa ni viram, ni un goç: sembla un poble abandonat. Més en una casa de l'extrem d'aquest desolat carrer una dòna treu el cap per la finestra y ens mira ab curiositat. Li preguntem si anem bé pera anar a *Civis*, y ens contesta que sí. «Seguiu pujant fins aquells camps y allí ja veureu lo camí.» Li donem les gracies y continuem la marxa. Los raigs del sol cauen brunzents y la terra'ns els retorna més sechs y més xardorosos. En una revolta del camí, a uns dèu minuts del poble, hi trobem una font d'aigua gelada, que s'esmuny d'una roca esquistosa. Ens aturem un moment dera apagar la set y després seguim pujant fins al cim de la carena, aon nos aturem pera contemplar l'extens mar de montanyes quals negres onades se perden entre'ls nuvols.

CRISTÒFOL FRAGINALS

(Acabarà)

CRONICA DEL CENTRE

SESSIONS OFICIALS

SESSIÓ SOLEMNE PERA COMMEMORAR EL 22.è ANIVERSARI DE LA FUNDACIÓ DE LA PRIMERA SOCIETAT EXCURSIONISTA.— Va celebrarse'l dia 26 del present Novembre y, com cada any, va reverenciarse la memoria d'un excursionista ilustre, ab assistencia nombrosa y delegats de les principals associacions catalanistes.

El nostre president, D. Lluís Marià Vidal, va explicar en poques y precises paraules l'objecte de la sessió y lloar la bona costum que'ns acobla cada any en tal diada; després va fer correr el domàs y va apareixer la làpida d'honor ab el nom del celebrat geògraf *Jaume Ferrer de Blanes*, esculpit de nou. Tot seguit va procedirse a la lectura de la seva biografia, notable escrit degut a la ploma de l'incansable investigador D. Ramon N. Comas. En el número vinent del BUTLLETÍ'ls nostres associats podràn llegirlo y ferse çàrrrech del treball que suposa la reunió de tantes notícies sobre d'un home que tant poch rastre escrit ha deixat.

Acabada la lectura del treball del Sr. Comas, rebuda ab aplaudiments, va procedirse a la de les següents poesies: *Notes del camp*, de D. Emili Tarré; *Lo repatriat*, del nostre delegat a Vich D. Lluís B. Nadal; y *A les cendres de Colon que tornen a Espanya*, valenta composició de D. Arthur Masriera.

Després d'haverse declarat *desert* el premi ofert pel CENTRE a la millor *Geografia de Catalunya*, el senyor president va donar a coneixer el nou *Plan d'estudis* adoptat per la Junta, que va insertat al començ d'aquest BUTLLETÍ; plan que va ser molt ben rebut per tothom, que va veure una nova y reglamentada orientació dels treballs del CENTRE y va comprendre clarament l'utilitat que l'estudi de les comarques naturals y històriques de Catalunya pot tenir pel pervindre de la nostra terra.

SESSIÓ PREPARATORIA.— El dia 11 va tenir lloch la de l'excursió a Canovelles y Llerona, que devia verificarse'l diumenge següent y hagué de suspendres.

VISITA

COLECCIÓ DE DIBUIXOS D'ARTISTES CATALANS DEL SIGLE XVIII DE D. RAMON CASELLAS.—Reunits els associats Srs. Carsi, Capmany, Pagès, Rocafort, Ll. M. Vidal, Vidal y Valenciano y Massó a les deu del matí del dia 27, se dirigiren acte seguit a casa'l Sr. Casellas a l'objecte d'examinar, encara que un xich ràpidament, una part de la seva ja notable colecció. En efecte, la nostra visita devia sols esser dedicada a dibuixos d'artistes del sigle passat, però després de dugues hores y mitja encara haguarem de deixar part dels dibuixos per miràrnosels en una segona y pròxima visita.

Començarem per examinar les obres del cèlebre Viladomat, que, ab tot y haver nascut en 1678, pot considerarse com a autor del sigle següent, que és quan ab l'edat va desplegar-se més el seu geni. Després admirarem bon nombre de dibuixos dels seus deixebles els germans Tramulles: en Francisco era fill de Perpinyà, però va exercir a Barcelona y, junt ab el seu germà Manel, va fundar en la nostra ciutat una Academia nocturna que, per lo que's desprèn d'un dibuix de l'època, era prou concorreguda. Després tinguarem ocasió de veure una porció d'obres de Montanya y de Flauger, les d'aquest últim curiosíssimes per tot lo que tenen de local, principalment assumptos de la vida barcelonina d'aleshores, dibuixades y compostes d'una manera simpàtica y desinvolta.

Entremig de totes aquestes obres, que'ns transportaren a la passada centuria hi deixavem passar el temps que no'ns en adonavem; però's feya tard y no podiem abusar de l'amabilitat del nostre consoci Sr. Casellas, al qual felicitarem per la seva notable colecció y per la constància que ha tingut y l'intel·ligència y gust ab que ha procedit a formar-la.

CONFERENCIES Y LECTURES

El dia 4 va donarse a coneixer un curiós document facilitat per D. Ramon N. Comas. És una llibreta de comptes d'un vehí de l'Arbós que vivia a principis de sigle, intercalada d'observacions a manera de dietari sobre'ls moviments y marxes y contra-

marxes dels exèrcits francesos y espanyols, y d'intencionades sàtires contra'ls afrancesats.

• La vetlla del dia 11 va llegirse la ressenya d'una excursió a Manlleu y Tavertet, plena d'interessants detalls sobre aquella comarca, escrita per D. Lluís Coll, de qui eren també alguns ben executats dibuixos referents a dita excursió que estigueren exposats.

El president, Sr. Vidal, aprofità'l moment de tractarse d'aquella comarca pera desfer l'erro bastant generalisat de que allí existeix un dolmen, donchs el que per tal se té no és sinó un fenòmen natural, conforme hò prova un detingut examen de sa constitució y forma de les pedres.

A continuació's llegiren dos documents inèdits, extrets dels arxius de Balaguer per D. Narcís Prat. L'un se titula *Permis de D. Jaume I Desdixat y de D.ª Isabel, últims comtes d'Urgell, en virtut del qual absolen a la ciutat de Balaguer del jurament de fidelitat y els mana que donga entrada en ella al rey D. Ferràn d'Antequera* y està datat del 1.er de Novembre de 1413. L'altre, que porta la data del mateix dia y any, comença ab les següents paraules: «D. Ferràn d'Antequera, rey d'Aragó, mana a la ciutat de Balaguer, haventse apoderat del comte D. Jaume, que li donga entrada a ell y a ses tropes pel portal de Lleyda, absolvintla del jurament de fidelitat y demés vincles a que està obligada ab lo comte d'Urgell».

Una molt agradable vetllada va passarse'l dilluns dia 21 ab la lectura, per D. Cèsar A. Torras, del seu treball *Excursió pirenenca pels cims de les valls del Ter, del Freser y del Segre y ascensió al pic de l'Infern*. Tots els assistents, que eren molts, varen escoltar ab gust la veu ferma del més conegut y entès excursionista del Pireneu, al mateix temps que contemplaven la successió dels paisatges y llocs descrits, projectats en la tela en projecció lluminosa mercès als bons clixés fotogràfichs presos pel propi Sr. Torras.

LO CENTRE EXCURSIONISTA DE CATALUNYA sols se declara responsable de lo contingut en la *Secció Oficial* del seu BUTLLETÍ, deixant íntegra als respectius autors la responsabilitat dels treballs firmats.